

SOSYOLOGCA

OCAK-ARALIK 2017

CİLT:7 SAYI:13-14

ISSN: 2146-5207

OSMANLI'NIN DOĞUSUNDAN BATI'NIN DOĞUSUNA BAKMAK: HİNDİSTANLI ALİM ŞİBLİ NUMANİ'NİN SEYAHATNAMESİNDE OSMANLI- İNGİLİZ-HİNDİSTAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN YENİLEŞME VE PAN-İSLAMİZM

Nihan YILDIZ

Özet: Bu çalışmada Hintli bir âlim olan Mevlâna Şibli Numani'nin 1892 yılında İstanbul'a yaptığı yolculuk sırasındaki gözlem ve düşünceleri ele alınacaktır. Şibli Numani'nin seyahatnamesini ele almamızın nedeni, 19. yüzyıl seyahatnamesine hâkim olan Batı edebiyatı dışında, bizi Osmanlı Batılılaşması ve geleneksel eğitim kurumlarını bir Hintli yazar gözüyle tanıtmasıdır. Şibli Numani bir Müslüman olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun doğusundan Hindistan'a, görece batıda başka bir Doğu ülkesine seyahat etmiş ve gördüklerini Hintli bir Müslüman olarak yorumlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Şibli Numani, Seyahatname, Hindistan.

VIEWING FROM THE EAST OF THE OTTOMAN TO THE EAST OF THE WEST:

RENOVATION IN TERMS OF OTTOMAN-ENGLISH-INDIAN RELATIONS IN THE TRAVEL BOOK OF INDIAN ALİM ŞİBLİ NUMANİ AND PAN-ISLAMISM

Nihan YILDIZ

Abstract: In this study, the observations and thoughts during his journey to Istanbul in 1892 of Mevlâna Şibli Numani, an Indian scholar, will be discussed. The reason why we are dealing with Şibli Numani's travel book is that he introduced us to Ottoman Westernization and traditional educational institutions from the perspective of an Indian writer, with the exception of the Western literature that dominated the 19th century travel book. Şibli Numani, as a Muslim, traveled from the east of the Ottoman Empire, from India, to another Eastern country, relatively west, and interpreted what he saw as an Indian Muslim.

Keywords: Şibli Numani, Travel Book, India.

OSMANLI'NIN DOĞUSUNDAN BATI'NIN
DOĞUSUNA BAKMAK:
HİNDİSTANLI ALİM ŞİBLİ NUMANİ'NİN
SEYAHATNAMESİNDE
OSMANLI-İNGİLİZ-HİNDİSTAN İLİŞKİLERİ
AÇISINDAN YENİLEŞME VE PAN-İSLAMİZM

Nihan YILDIZ

Bu çalışmada Hindistanlı bir âlim olan Mevlana Şibli Numani'nin 1892 yılında İstanbul'a yaptığı yolculukta edindiği gözlemleri ve düşüncelerini ele alacağız. Şibli Numani'nin seyahatnamesini ele almamızın nedeni, XIX. yüzyıl seyahatname yazınına hâkim olan Batı literatürü haricinde Hindistanlı bir yazarın bakış açısından bize Osmanlı Batılılaşmasını ve geleneksel eğitim kurumlarını tanıtmış olmasıdır. Genellikle Türkler ve Osmanlı hakkında yazılan seyahatnameler Batılı yazarlar tarafından kaleme alınmış, XIX. yüzyıl Osmanlı veya Doğu seyahatnameleri dediğimizde akla gelen satırlar çoğunlukla oryantalizm çerçevesinde olmuştur. Şibli Numani ise bir Müslüman olarak Osmanlı'nın doğusundan, Hindistan'dan, nispeten batıya gelerek bir başka Doğu ülkesine gitmiş ve gördüklerini Hindistanlı bir Müslüman olarak yorumlamıştır. Şibli Numani İngiliz sömürge yönetiminde yetişip görev almış bir aydındır. Buna karşılık Doğulu, İngiliz yönetimine muhalif bir Hindistanlı Müslüman aydın olarak İslâm'ın son kalesi olarak addedilen Osmanlı Devleti hakkında bilgi edinmek istemektedir. Osmanlı Batılılaşmasına bakışı, yenileşmede üstünlük olarak gördüğü özellikler ile geleneksel İslâm aydınları, kurumları ve yazınına duyduğu ilgi önemlidir. Bu bakımdan seyahatnamesi bizim açımızdan ilgi çekicidir.

Şibli'nin seyahatinin amacı Müslüman âlemini kalkındırmaya yönelik olarak ilim yapmak için Anadolu, Suriye ve Mısır'daki kütüphaneler ile modern ve geleneksel okulları dolaşarak bilgiler toplamak, buradaki eğitim tarzını ve gelişen, yenileşen öğretimi incelemek, Hindistan'da bulunmayan ilmî kaynaklara ulaşmak, aynı zamanda İslam ülkelerinin ahvali hakkında bilgi edinmektir. Yolculuğa çıkış sebebini bu temelde tanıtmıştır. Buna bağlı ola-

rak, Şibli'nin seyahatnamesinde dile getirdiği araştırmalar genellikle eğitim ve ilim üzerinedir; yeni tarz Batılı eğitim veren yüksek okullar, fakülteler, kız çocuklarının eğitimi, eski tarz eğitim veren medreseler, yatılı sistem, İstanbul'daki kütüphaneler, basımevleri ve gazeteler, yazarlar ve eserleri, dergâhlar, şehirlerin genel durumu ve ülkenin değerli kişileriyle görüşmeleri anlatılır. Ziyaret ettiği mekanların da buraları olduğu görülür. Bunlardan başka İstanbul'daki çevresinin vesilesiyle elde ettiği özel izinle girdiği tersane, emiyet âmirliği, müzeler gibi yerleri de ziyaret etmiş, padişahın da katıldığı Hamidiye Camii'ndeki Cuma Namazı ve selamlık merasimi ile Sultan'ın bayram günü geçişinde de bulunmuştur.¹ "Bu küçük eserimde duygularımı, hatıralarımı ve İslâm ümmetinden neler beklediğimi kısa sözlerle de olsa size sunmaya çalışacağım"² sözleriyle Şibli Numani, gördüklerini hangi bağlamda değerlendireceğini de bize açıklamış olur.

Şibli Numani'nin seyahatnamesini dönemin koşulları ve ilişkileri içinde değerlendirmek gerekir. Öncelikle belirtilmesi gereken noktalardan biri, Doğu/Osmanlı sorununun tartışıldığı ve Batı'nın kendi içinde İngiliz dünya egemenliğine karşı yeni arayışlarının olduğu dönemde çekişmenin Hindistan yolu üzerinde olduğudur. İngiltere'nin zenginliği ve sahip olduğu dünya egemenliğinin kaynağı Hindistan'dır. Şibli Numani Müslümanların İngiliz yönetimi altında dışlanması, ayrıcalıklarının kaybetmesi karşısında Hindistan Müslümanlarının konumunu ve rolünü Osmanlı Batılılaşması örneği ve modeli üzerinden yorumlarak yeniden etkili olmanın nasıl mümkün olduğu konusunda bazı sonuçlar çıkarmak istemektedir. Batılı seyyahların Osmanlı'ya yönelik önyargılarının dışında Osmanlı modernleşmesi ile Doğulu ve Müslüman kimliğinin çatışmadan birlikte savunulması hususunda gözlemlerde bulunma çabasındadır. Hem Osmanlı yönetiminin yenileşmesine hem de geleneksel kimliğin kaynaklarına ilgi duyduğu için yeni açılan modern eğitim kurumları yanında geleneksel eğitim kurumlarına ilgisini yöneltmiştir. Bizim bu çalışmanın başlangıcında öne çıkaracağımız ilk görüşümüz budur. Bu görüşümüzü Şibli Numani'nin seyahatnamesi ve değerlendirmeleriyle sınyacağız.

Şibli Numani sıradan bir aydın olmadığı gibi Hindistan, Yakın Doğu ve İslamiyet ilişkilerine duyduğu ilgi de sıradan bir ilgi değildir. İngiltere'nin Hindistan'daki yayılmacılık başarısı XIX. yüzyıldan önce olup XIX. yüzyılda Batı'nın Doğu üzerindeki hakimiyeti iyice pekişmiş, ve bu üstünlük diğer Doğu uygarlıklarını da kapsayacak bir dünya egemenlik düzenine dönüştürülmek istenmiştir. Buna bağlı olarak İngiliz İmparatorluğu'nun en büyük

¹ Şibli Numani, *Anadolu, Suriye ve Mısır Seyahatnamesi*, Çev. Yusuf Karaca, Risale Yayınları, İstanbul, 2002, s. 110-114.

² Şibli Numani, a.g.e., s. 25.

ve en değerli sömürgesi Hindistan da batılı devletlerin çekişme alanı haline gelmiştir. Osmanlı Devleti de 19. yüzyılın ikinci yarısında Pan-İslamizm/Halifecilik siyasetiyle birlikte Hindistan'daki bu çekişmeye dahil olmuştur. Bu açıdan birbirine karşıt bazı özelliklerine karşın bir dünya devleti ve imparatorluk olan Osmanlı ve İngiliz sömürgesi olan Hindistan örneği arasında belli bağlantıların kurulması çeşitli açılardan ilgi çekicidir. Osmanlı ve Hindistan ilişkisi Batı için de hem ilgi konusu hem de çekişme nedeni olmuştur. Pan-İslâmizm siyaseti ve görüşü tarafların karşılıklı olarak değerlendirmeye çalıştıkları ve birbirine karşı kullandıkları bir koz ve imkan olarak görülmüştür. Bu nedenle Şibli Numani'nin payitahtı ziyareti önemlidir. Her ne kadar siyasî değil ilmî kimliğiyle orada bulunduğunu belirtmiş olsa da görüştüğü çevre ve kurduğu bağlantılar onun bu seyahatini önemli kılmaktadır.

Şibli Numani'nin seyahate hangi koşullar altında çıktığını anlamak için Hindistan'da olan bitenlere biraz bakmak gereklidir. XVIII. yüzyıldan itibaren İngilizler, diğer tüm rakiplerini bertaraf edip yerel yönetimleri bastırarak Hindistan'daki siyasî ve idarî yönetimde söz sahibi olmuş, XIX. yüzyılda da Hindistan'ı fiilen ele geçirmiştir. Hindistan Müslümanları ise duruma sessiz kalmamış ve şiddetli ayaklanmalar, isyanlar gerçekleştirmişlerdir. 1857 yılında Babürlü Sultanı II. Bahadır Şah etrafında şekillenen şiddetli çarpışmalarla dolu bir Hindû ve Müslüman ayaklanmasının İngiliz ordusu tarafından kanlı bir biçimde bastırılmasından sonra ise Hindistan'ın yönetimi Doğu Hindistan Şirketi'nin yetkileri kaldırılarak doğrudan Londra'ya bağlanmıştır. 1835'ten beri resmî dilin İngilizce olması da Hindistan'ın yerli halkının içine düştüğü zor duruma örnek olarak gösterebilir. Böylelikle Müslümanların asırlardan beri Hindistan'da sahip olduğu hâkim millet konumu artık kırılmıştır. İngilizlerin fiili olarak her alandaki hakimiyeti Müslümanların siyasî, idarî, kültürel ve ilmî etkinliklerini büyük ölçüde sınırlamış, daha da önemlisi bu faaliyetleri İngiliz kontrolüne alınmıştır. Aynı zamanda zorla Hristiyanlaştırılarak dinlerini ve kimliklerini kaybetme korkusu ve İngiliz yönetiminin kendine tehlike olarak gördüğü Hindistan ulemâsını parçalama teşebbüsleri de yerli halkta tedirginlik yaratmıştı. Hindistan'da artık bir Sultan kalmaması ve İngilizlerin fiilen yönetimi ele geçirip her alanda baskın olması hasebiyle Hindistan'ın artık bir dar'ül İslâm toprağı olmaktan çıkıp dar'ül harb ülkesine dönüştüğü konusunda tartışmalar da baş gösterince Hindistanlı Müslümanların bağlılıkları İslâm'ın son kalesi addedilen ve Harameyn'in koruyucusu olan Osmanlı Sultanı'na, yani Halife'ye yönelmiş ve dinî ve siyasî otorite olarak onu kabul etmişlerdi. Cuma hutbelerinde artık Osmanlı Padişahı'nın adı okutulmaya başlanmıştı.

II. Abdülhamit'in iç ve dış siyasette Halifecilik (Pan-İslâmizm) hareketine sarılması ve İslâm Dünyası'nda nüfuzunu artırması Hindistan Müslümanlarının sömürgeci İngilizlere karşı manevî direnme gücünü artırmıştır. Osman-

lı propagandalarının yayılmasında Hindistan'daki Osmanlı şebenderliklerinin de etkisi büyük olmuş, hatta bazen Osmanlı konsolosları Müslümanlar tarafından adeta bir lider olarak benimsenmiştir. İlk kez 1849'da Kalküta ve Bombay şehirlerinde açılan Osmanlı şebenderlikleri, 1870'lerden itibaren Hindistan Müslümanlarının hilâfete bağlılıkları arttıkça daha da önemli bir konuma gelmiştir.³ İngilizler, Bâb-ı Âli'ye Hindistan'daki ayaklanmaları durdurması için sürekli baskı yaparken bir yandan da Hindistan Müslümanlarına da despot bir yönetim uyguluyordu. Türkler, İslâmiyet ve Hilâfet konularında anti-propaganda yaptığı gibi basın-yayın yolunda da Müslümanlara kısıtlamalar, yasaklar ve sansür getiriyordu. İngilizlerin olası bir Müslüman ayaklanmasını önlemek için aldığı tedbirlerden bazıları Osmanlı gazetelerinin ülkeye girişini yasaklamak, Osmanlı hakkında haber yayılmasını engellemek, Türk fesi giymek gibi sembolik direniş hareketlerini yasaklamak, mitinglerde hilâfet yanlısı bazı kimseleri de gözaltına almak, Osmanlı zaferlerinin kutlanmasına izin vermemek, basın-yayımda sansür uygulamak, hatta Osmanlı'nın soyunun Kureyş Kabilesi'ne dayanmamasından ötürü Osmanlı hilafetinin meşruiyetini sorgulanmasını sağlayacak ortam yaratmak idi. Bunlar için Nevvâb Abdülatif, Emîr Ali ve Şibli Numani'nin de hocası olan Seyyid Ahmed Han gibi varlıklarını koruyabilmek için İngilizlerle uzlaşmak gerektiği kanısına varan ulemâdan bazı meşhur kişilerle de ittifak sağlamış, onların Osmanlı aleyhinde yazılar yazıp propagandalar yaparak kendileri lehine davranmalarına vesile olmuştur.⁴

Şibli Numani'nin de mensubu olduğu İngiliz yönetimi altındaki Hindistan ulemâsının duruşu da Hindistan siyasetinde belirleyici bir unsur olmuştur. Müslümanların geri kalmışlığına çare arayan önderleriyle aslında İngiliz hâkimiyetini kabullenen ve kabullenmeyen olma üzere ikiye bölünmüştür. 1857 Büyük Hind Ayaklanması'ndan sonra Seyyid Ahmed Han İngilizler lehine davranmaya başlar iken, öğrencisi Şibli Numani tam aksi yolda yürümüştür. Aligarh Üniversitesi Batı tarzı modernist bir İslâm eğitimiyle Müslümanların gelişmesini hedef edinmişse de kurucu Seyyid Ahmed Han, milletin var oluşu için İngilizlerle işbirliği yapılması gerektiği fikrindeydi.⁵ *Diyûbend*, *Firengî Mahal* ve Şibli Numani'nin de yer aldığı Nedvetü'l-ulemâ okullarına mensub kimseler ise çok açık bir şekilde Osmanlı desteği vermiş, bu da İngilizlerin dikkatini fazlaca çekmiştir. İngiliz hükümeti bunların arasından özellikle Şibli Numani'den rahatsızlık duymaktadır. Hindistan Müs-

³ Azmi Özcan, *Pan İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere* (1877-1924), TDV Yay., Ankara, 1997, s. 144-149.

⁴ Azmi Özcan, a.g.e., s.135. Osmanlı hilafeti aleyhinde yazılar yazmış, hatta Sultan'ın halife olmadığı gibi Osmanlı zaferinin de dinî bir zafer olmadığını ve Müslümanların bu zaferi kutlamamaları gerektiğini bile dile getirmiştir.

⁵ Azmi Özcan, "Hindistan", *DİA*, Cilt: 18, TDV Yay., 1998, s. 78.

lûmanlarının Osmanlı Sultanı'na bağlılıklarından ötürü *Türkiye'ye Yardım Komitesi*, *Encümen-i İslâm Komitesi* gibi topluluklar kurulmuş ve burada Osmanlı'nın verdiği savaşlar için para yardımı toplanırken aynı zamanda Osmanlı Hilâfeti ve Pan-İslâmizm gibi konular tartışılıp asıl hedefin İngilizlerin Hindistan'dan çıkarılması olduğu belirlenmişti. Şibli Numani de bu derneklerden birinin genel sekreteri olarak çalışıp Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı'ya para gönderdiğini ve hatta bu vesileyle sonradan İstanbul'da sık sık görüşeceği Hüseyin Hasip Bey ile tanıştığını seyahatnamesinde anlatmaktadır.⁶

II. Abdülhamit, dört elle sarıldığı Halifecilik siyasetinin Hindistan Müslümanları üzerindeki tesirini Osmanlı'nın İngiltere'yle ilişkilerinde de koz olarak kullanmıştır. Pan-İslâmizm siyaseti vesilesiyle İngilizlerle Osmanlıların, daha geniş anlamda Batı ile Doğunun çekişme alanlarından biri de Hindistan olmuştur. II. Abdülhamit'in bazı faaliyetleri İngiliz Hükümetini rahatsız etmiştir. Mesela, II. Abdülhamit, Hint ulemâsından pekçok kişiyi payitahta davet ederek ağırlamış, bunlardan bizzat padişah tarafından davet edilen Mevlânâ Rahmetullah Kayranvî İstanbul'da ihtimamla ağırlanmış, İngiliz büyükelçiliği ise Hindistan'daki ayaklanmaya karışmış olan bu zâtın bu kadar ihtimamla ağırlanmasından ötürü Bâb-ı Alî'yi protesto etmiştir. Bu örnekten taraflar arasındaki çekişmenin ne kadar gergin olduğu anlaşılabilir.

İşte tüm bu ahval içinde Şibli Numani, Hindistan Müslümanlarının yönetimden uzak, zayıf, geri kalmış, cahil, bilgisiz durumda ve iktisadi, sosyal, siyasi ve kültürel çöküş yaşar vaziyette olduğunu ve bu sebeple de muvaffak olamayacakları kanaatindedir. Bundan ötürü ilmî çalışmaları modernleştirip hızlandırmakta, diğer İslam ülkelerindeki âlimler ve üst düzeydeki kişiler ile bağlantılar kurma ve Müslüman toplumu kalkındırma peşindedir.

Şibli Numani'nin seyahatnamesindeki fikir ve görüşlerini anlamlandırabilmek için ilim hayatına da kısaca göz atmak gereklidir. 1882 yılından 1898'e kadar Hindistan'ın bugün de meşhur üniversitelerinden birisi olan Aligarh İslâm Üniversitesi'nde (Mohammadan Anglo-Oriental College) uzun süre Arapça hocalığı yapan Şibli Numani, bu süre zarfında Batı tarzı düşünce ve Batılı düşünce yöntemleriyle tanışmış, İngilizce öğrenmiş, şarkiyatçı Profesör Thomas W. Arnold'dan dersler almıştır.⁷ Burada geçirdiği yıllarda, okulun kurucusu ve hocası Seyyid Ahmed Han'ın vesilesiyle tarih ilmine yönelmiştir. Geleneksel İslâmî disiplin (Gazali metodolojisi, klasik İslâm⁸ literatürü)

⁶ Şibli Numani, a.g.e., s. 110-111.

⁷ Muhammed Aslam Syed, *Muslim Response to the West: Muslim Historiography in India 1857-1914*, National Institute of Historical and Cultural Research, Islamabad, 1998, s. 78.

⁸ Muhammed Aslam Syed, burada "medieval Islam" terimini kullanmıştır. Ancak Batı merkezli tarihsel anlatıma göre belirlenen çağ ayrımlarında Ortaçağ diye adlandırılan dönem ile Avrupa'nın Ortaçağı kast edilmekte ve bu da zihinlerde karanlık bir çağ

ile Batılı disiplini (modernizm ve batılı tarihsel yöntem) birbirine katarak çalışmalar yapması önemlidir. Geleneksel tarih anlayışıyla modern tarihçiliği birleştirdiği kabul edilen⁹ Şibli Numani, "Batılı oryantalizmdeki başat bir İslâm karşıtı oluşumun münekkidi olmasına rağmen, Müslümanlar arasında Batılı ilim anlayışına dikkat çeken ilk tarihçilerden birisidir."¹⁰ Şibli'nin tarihî çalışmalarının büyük kısmı biyografiktir, çünkü Şibli'ye göre tarihteki anahtar gelişmeler bu biyografilere konu olan ana karakterlerin çevresinde yaşanmıştır.¹¹ Bu yöntemlerle İslâm Tarihine dair yazdığı en büyük eser Hz. Peygamber'in biyografisidir. Şibli Numani, Hz. Peygamber'in hayatı ile İslâm'ın sosyolojik doktrinini ve ahlakını, Hz. Ömer'in hayatı ile de İslâm siyasetinin temeli ile idari ve hukuki kurumları, gayrimüslimlerle beraber yaşama ilkelerini ve ekonomik örgütlenmeyi (yani adaletin işleyişi ile cizye ve cihad bağlantılarını) anlatmaktadır.¹² Bunlar dışında Hindistan'daki Müslümanların başarıları, İslâm'da kadının rolü, Kelâm tarihi, Hadis İlmi, batı tarih yazımında İslâm tarihinin rolü, İslâm kahramanları gibi konular üzerine çalışmalar yapmıştır. Mevzu bahis "İslâm Kahramanları" adlı çalışmasında ihtiyaç duyduğu temel İslâm tarihi kaynaklarına ulaşmak için Hindistan'daki kaynakların yeterli gelmeyeceğini, İslam dünyasının büyük kütüphanelerinde çalışma ve inceleme yapmanın gereğini belirterek bu vesileyle 1892'nin bahar mevsiminde üniversiteden altı aylık ücretsiz izin alarak Anadolu, Mısır ve Suriye seyahatine çıkmıştır. İstanbul'da üç ay kalmış, Sultan II.Abdülhamit'ten Mecîdî Nişanı alma şerefine nail olmuştur. Ardından Beyrut, Şam, Kudüs ve Kahire'yi ziyaret ederek buralarda da, özellikle Ezher'de, araştırma ve inceleme için bir süre bulunduktan sonra Hindistan'a geri dönmüştür. Şibli Numani bir yandan Osmanlı modern eğitim kurumlarına övgülerde bulunurken diğer taraftan Doğulu kimliğin muhafazası için de bu yönde çalışan İslami eğitim kurumlarına ilgi göstermiştir. Yolculuğunun Kahire ayağında Cemaleddin Afgani'nin yakınlarından Muhammed Abduh ile görüşüp, Şam'daki sufilerle temaslarda bulunması buna bağlıdır.

Şibli Numani, İngiltere'nin Hindistan'ı sömürgeleştirdiği, buradaki Müslüman halka zulm edip müthiş baskılar uyguladığı, ülkede iç karışıklık ve anarşi yaratarak kendi hakimiyetini baskın hale getirmek istediği bir durumda işe yarar bir siyaset ve dünya görüşü arayışı içindedir. Ancak bunun için

tasavvurunun oluşmasına sebebiyet vermektedir. Ancak aynı dönemde İslâm dünyası karanlık değil, aksine ilmî düşünceler ve icadlarla aydınlanmaktadır. Bu sebeple çeviride Ortaçağ kelimesi kullanılmamış ve aynı terim için "İslâm klasik çağı" denmiştir.

⁹ Anis Ahmad, "Şibli Numani", DİA, Cilt: 39, TDV Yay., İstanbul, 2010, s. 126.

¹⁰ Aziz Ahmed, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslâm*, Çev.Ahmet Küskün, Yöneliş Yay., İstanbul, 1990, s. 98.

¹¹ Aziz Ahmed, a.g.e., s. 98.

¹² Aziz Ahmed, a.g.e., s. 101.

öncelikle hem devlet düzeyinde hem de toplum düzeyinde birbirine karşıt da olsa eğitim kurumlarının geliştirilmesi ve eğitim aracılığı ile İngiliz yönetimi ile hem ilişkili (Batıcı), hem de İslâm özüne dönük olarak onlardan farklı (Doğulu, Müslüman) yeni kadroların yetiştirilmesi yolunu benimsemiş görünmektedir.

Öncelikle siyasî değil, ilmî kimliği ile İstanbul'da bulunan Şibli Numani, Hindistan'ın seçkin bir âlimi olmasından ötürü İstanbul'da bulunduğu müddetçe saygın devlet adamları ve mühim paşalarla oturup kalkmış, onların sofrasında yemek yemiş ve onlarla muhabbette bulunmuştur. Eski Bombay Elçisi ve sonradan Emniyet âmiri olan Hüseyin Hasip Bey, Cevdet Paşa, Zeki Paşa, Gazi Osman Paşa, Derviş Paşa ve padişahın dünürü olan oğlu Ahmet Paşa, bazı ismini andıkları ile İngilizlerin baskısından ötürü seyahatnamesine yazmaktan çekindiği nice paşalar ve devlet adamları ile onların köşklerinde çokça vakit geçirmiş, bu kişilerle dost olduğunu belirtmiştir. Hatta dostlukları neticesinde Gazi Osman Paşa, Padişah'tan Şibli Numani'ye bir mecidî nişanı ihsan edilmesini istemiş ve bu isteği kabul görmüş, böylece Gazi Osman Paşa hem dördüncü dereceden mecidî nişanını hem de kendine ait bir fotoğrafı imzalayarak Şibli Numani'ye takdîm etmiştir. Bu olayın o zamanın günlük gazetelerinde de yer aldığını yazmaktadır. Şibli'nin Sultan'dan nişan alan bir Müslüman olma şerefi ve sevinci ile İngilizler tarafından yönetilen bir sömürü ülkesinin vatandaşı olmasından ötürü duyduğu esaret ve tedirginlik duyguları etkin olmuş, madalyayı ne seyahati boyunca ne de Hindistan'a döndüğünde takmamıştır.¹³ Bu durumu, İngiltere'nin Hindistan'daki Osmanlı varlığından ve Halife'nin tesirinden duyduğu rahatsızlık ve tedirginliğin bir sonucu olarak görmek mümkündür.

Şibli Numani, paşaları, üst düzey devlet adamlarını ve onlarla geçirdiği vakitleri anlatırken onların evlerinden, davranış biçimlerinden, görgü, gelenek ve âdetlerinden de bahsetmektedir. Şibli, paşaların özellikle zerafet, nezaket ve güzel ahlak sahibi olmalarıyla şan ve şöhrete hiç önem vermeleri, alçakönüllü oluşlarını, kibar ve ince düşünceli oldukları halde lüzumsuz gösterişe yanaşmamalarını överek anlatmış, onların canayakınlığını her fırsatta dile getirmiş ve onların bu özelliklerini Türk milletine bahşetmiştir. Bunun yanı sıra ulemadan da saygıdeğer ve çevresi geniş kimselerle ahbablık etmiştir. Suriyeli Şeyh Abdülfettah Efendi, Şeyh Ali Zabiyyan ve İstanbul'daki Hindistanlı dostlarından Nusret Ali Han, Mirza Muhammed Bey, Hasan Efendi (Mücevher Bedesteninde Hindli Hacı Hasan Efendi), baba-oğul ilişkisi kurdukları Mekteb-i Mülkiye öğrencisi Fuat Bey ile kardeşi Sami Bey, Abdüsselam Efendi, Derviş Paşa'nın yeğeni olan Hoca Efendi, Şibli'ye Türkçe dersleri veren Musullu Molla Mehmet Efendi bunlardan ismini

¹³ Şibli Numani, a.g.e., s. 130.

zikrettikleridir. Bu kişiler İstanbul'da kaldığı müddetçe Şibli'nin ilmî sohbet meclislerinde yer alan ahbabları olmuşlardır.

Şibli Numani'nin genellikle görüştüğü kişiler yönetici kesime mensub kişilerdir. Kendisinin bu kişiler tarafından saygı gördüğü, İstanbul'da bulunma amacının, yaptığı görüşmelerin, II. Abdülhamit'in izlediği Halifecilik siyasetiyle doğrudan ilgili olduğu görülmektedir. Önemli devlet adamları ile çokça vakit geçirip pek çoğuyla tanıştığını bildirmesine rağmen bunların sadece çok ufak bir kısmının ismini zikredip diğerlerini saklaması İngilizlerden duyduğu tedirginlikten kaynaklanmış olmalıdır. Süleyman Nedvî'nin, hocası hakkında yazdığı belgesel eserinde, âlimin en çaplı araştırmayı İstanbul'da yaptığını, üç ay boyunca her düzeyden çok farklı insan gruplarıyla konuştuğu, devlet erkanları ile görüştüğü, buna rağmen seyahatnamesinde en az bilgi verdiği yerin de İstanbul olduğunu, bunun da sebebinin İngiliz baskısı olduğunu söylediği bilinmektedir.¹⁴ Şibli Numani'nin belirttiğine göre, İstanbul'da kesintisiz üç ay kaldıktan sonra burada kalmaya doymuş ve padişahın tahta geçişinin yıl dönümü kutlamalarına kadar bile (Safer ayının 8. Günü) bekleyememiştir. "Zamanla içimin sıkılmaya başlaması bir tarafa, daha başka bir takım öyle şeyler oldu ki fazla beklemem artık imkansızdı."¹⁵ diyerek bu sıkıntısının İngilizler kaynaklı mı yoksa başka sebeplerden mi ötürü olduğuna dair tahminleri bizim tahayyülümüze bırakmıştır.

Gerçekten de Şibli Numani Hindistan'a döndüğünde Osmanlı hilafeti lehine yazılar yazıp konferanslar vererek İngilizlerin tedirginliğini haklı çıkarmıştır.¹⁶ Bu sırada eski hocası Seyyid Ahmed Han'ın, İngilizlerin lehine yazıp konuşması ve Osmanlı hilafetine ve Pan-İslamist ruha sırt çevirmesi nedeniyle Şibli Numani ile arası bozulmuştur. 1905'te Azamgarh'ta Nedvetü'l-ulemâ'nın yayın organlarında çıkan yazıları ile İngiliz idaresinin dikkatini çekmiş, İngilizlerin nezdinde iyice bir tehlike olarak görülmeye başlamıştır. Düşünceleri sebebiyle karşılaştığı muhalefet yüzünden işlerini bırakıp kabuğuna çekilmiş, ancak direniş ruhunu öğrencileri aracılığıyla devam ettirmiştir. Dârülmusannifîn adında bir eğitim merkezi kurup Halife yanlısı ve İngiltere karşıtı direniş çalışmalarına kalemiyle ve öğrencileriyle iştirak etmiştir. Hamîdüddin Ferâhî ve Seyyid Süleyman Nedvî tanınmış öğrencilerindendir.

Şibli Numani'nin kaygısı İngiliz sömürgeciliği ile birlikte Hindistan'da Müslümanların hem yönetim, hem de toplum düzeyinde ayrıcalıklarını yitirmesi ve bu yönde ne yapılması gerektiğidir. Osmanlı yönetimi ve eğitimde yenileşme ile Müslüman kimliğini veren geleneksel kurumlar bu yönüyle il-

¹⁴ Yusuf Karaca, "Sunuş", *Anadolu, Suriye ve Mısır Seyahatnamesi*, s. 11.

¹⁵ Şibli Numani, a.g.e., s. 131.

¹⁶ Anis Ahmad, a.g.m., s. 126.

gisini çekmiştir. Ancak bu konuda aradığını da bulamamış gibidir. Bu nedenle doğrudan Osmanlı örneği ile ilişki kurmaktan veya örnek almaktan söz etmemektedir. Ancak bir başka yol da önerememiştir. Durumun vehametini bildirdiği ancak ufak da olsa bir umut olduğunu belirten şu sözleriyle yazımıza son vereceğiz: “Devlet idaresini bir tarafa bırakırsak müslümanların durumu orada da öyle pek iç açıcı, insanı sevindirici değildir. Bilakis pek çok konuda Hindistan Müslümanlarının durumunu andırmaktadırlar denilebilir. Sanatla hiçbir alakaları yok. Ticarete payları ve katılımları çok az. Basit bir dükkanın sahibi bile Yahudi ve Hıristiyanlardır. Eski tarz eğitim son derece bozuktur, bozulup gitmeye de devam etmektedir. Yeni tarz eğitimle ilgili eleştiriler ve şikayetler bizim burada (Hindistan’da) olduğu gibi orada da vardır. Eski tarz görenekle yeni tarz görenek arasında hâlâ mücadele vardır. İkisini birleştirerek ortak bir yol bulunamamıştır. Eski tarz görgü ve düşüncelere sahip olanlar, hâlâ zamanın gidişatından habersizdirler. Yeni tarz hayatın modasına uyanlar söyledikleri kadar yapmamaktadırlar, laf ürettikleri kadar iş üretmemektedirler. Azim, gayret, heyecan, himmet ve kararlılık yerine toplumu yılgınlık ve ümitsizlik kaplamıştır. Bir kişi hangi şart ve durumda yaşıyorsa ona razıdır. Mevcut durum karşısındaki dilek ve temennimize şu ayetin anlamı uygun düşmektedir: “Umulur ki Allah (c.c) bundan sonra bir başka durum ortaya çıkarır.”¹⁷

¹⁷ Şibli Numani, a.g.e., s. 33.